

RECENZJA

Ks. mgr lic. Dariusz Komadowski, *Inkulturation gruzińskich obrzędów przejścia w regionie Meschetii. Studium misjologiczne*, Warszawa 2023, 406 ss. (Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Jarosława Różańskiego)

Recenzowana dysertacja doktorska ks. Dariusza Komadowskiego już w swoim tytule zwraca uwagę na dwie bardzo istotne, zwłaszcza dla polskiego czytelnika kwestie, którą są dosyć mało znane. Pierwszą jest zagadnienie roli inkulturationi w procesie głoszenia przez Kościół Ewangelii Chrystusa, czyli wypełnianie nakazu misyjnego swojego Założyciela. Drugą kwestią, na którą zwraca uwagę sam tytuł rozprawy jest historia i teraźniejszość chrześcijaństwa w konkretnym kraju: Gruzji.

Jednym z najważniejszych poleceń Jezusa wobec swoich uczniów (Kościół) jest nakaz misyjny: *Idźcie i nauczajcie wszystkie narody*. Wypełnianie tego nakazu stawia przed misjonarzami konkretne wyzwanie: tak realizować przekaz zbawczego orędzia, aby mogło być zrozumiałe dla ludzi żyjących w konkretnej kulturze. Kwestia ta towarzyszy Kościołowi na przestrzeni wszystkich wieków jego istnienia. Na wagę procesu inkulturationi zwraca uwagę Sobór Watykański II: „Kościół, od początku swej historii, nauczył się wyrażać Nowinę Chrystusową przy pomocy pojęć i języka różnych ludów, a ponadto starał się objaśniać ją z pomocą mądrości filozofów w tym celu, aby w miarę możliwości dostosować Ewangelię czy to do zdolności rozumienia przez ogół, czy też do wymagań mędrków. I to właśnie dostosowywanie się w głoszeniu objawionego słowa powinno stać się prawidłem wszelkiej ewangelizacji. Tym bowiem sposobem rozbudza się w każdym narodzie zdolność wyrażania Chrystusowej Nowiny po swojemu, a zarazem sprzyja się żywemu obcowaniu Kościoła z różnymi kulturami” (Sobór Watykański II, Konstytucja *Gaudium et spes*, nr 44).

Od Soboru Watykańskiego II temat inkulturationi wiary posiada mocne osadzenie w magisterium ostatnich papieży. Wystarczy choćby przypomnieć adhortację *Querida Amazonia* papieża Franciszka jako owoc synodu biskupów poświęconego Amazonii. Papież, nawiązując do nauczania soborowego podkreśla, iż Kościół „nieustannie modyfikuje swoją tożsamość, słuchając i prowadząc dialog z osobami, realiami i dziejami swojego terytorium” (nr 66). Papież Franciszek, odwołując się choćby do licznych w tym temacie wypowiedzi św. Jana Pawła II (por. *Querida Amazonia*, nr 67-69) przypomina, iż chrześcijaństwo, kierując się logiką wcielenia, nie ma jednego wzorca kulturowego. Kościół staje nieustannie przed fascynującym, choć trudnym procesem odkrywania nowości, jaką Duch Święty tworzy aktualizując bogactwo treściowe dzieła zbawczego, dokonanego przez Chrystusa. W tym dynamicznym procesie dostrzec można działanie o dwóch kierunkach: z jednej strony – Duch Święty jakby zapładnia przemieniającą mocą Ewangelii każdą kulturę, której członkowie

przyjmują wiarę. Z drugiej natomiast – sam Kościół zostaje obdarowany tym, co Duch Święty już zasiał w poszczególnych kulturach, i w ten sposób odkrywa i pogłębia pewne aspekty objawienia. To pozwala również odkrywać bogactwo pochodzące z kultur przedchrześcijańskich.

Pogłębioną i systematyczną refleksję nad inkulturacją wiary podjęła Międzynarodowa Komisja Teologiczna w dokumencie *Wiara i inkulturacja* (1988). Dokument zwraca uwagę na relację trzech elementów: ludzkiej natury, tworzonej przez człowieka kultury i działania łaski Bożej. Spogląda na inkulturację w perspektywie jednej jedynej historii zbawienia. Podejmuje również niektóre aktualne problemy inkulturacji: pobożność ludowa; spotkanie religii niechrześcijańskich; młode Kościoły; przeszłość chrześcijańska i kultura przodków; wiara chrześcijańska i współczesność.

Drugą ważną kwestią, którą Doktorant podejmuje w swojej dysertacji jest historia i teraźniejszość Kościoła w Gruzji. Temat dla większości nowy, gdyż specyfika chrześcijaństwa w Gruzji mało jest znana w obszarze polskojęzycznej teologii. (Z nielicznych dzieł można wymienić: ks. Tymon Tytus Chmielecki, *Odrodzenie katolicyzmu w Gruzji po rozpadzie ZSRR*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościoła” 70 [1998] 315-329; Magdalena Niewiadomska, *Chryścianizacja Gruzji według Historii Kościelnej Rufina z Akwilei*, „Saeculum Christianum” 26 (2019) t. 1, s. 15-24; M. Starowieyski, *Od legendy do historii – święte założycielki Kościołów Gruzji i Armenii*, w: *Kobieta w starożytności chrześcijańskiej*, Warszawa 1999, s. 20-31). Zatem recenzowana praca jawi się dla polskiego czytelnika jako doskonale źródło dla poznania historii i bogactwa wiary tego narodu wyrażającej się choćby w omówionych dokładnie obrzędach przejścia.

Dysertacja doktorska ks. Komadowskiego wpisuje się znakomicie w obszar badawczy zapoczątkowany przez Promotora (J. Róžański, *Wokół koncepcji inkulturacji*, Warszawa 2007). Ks. prof. Róžański w swojej publikacji ukazał w sposób bardzo pogłębiony najważniejsze elementy tematu inkulturacji wiary. Nie tylko wyjaśnił samo pojęcie, ale również ukazał główne tematy i dziedziny z nim związane. Przedstawił najważniejsze konkretne spotkania różnych kultur z wiarą chrześcijańską. Ukazał szczegółowo teologiczny rozwój rozumienia inkulturacji w dokumentach nowożytnego magisterium Kościoła. Jednym słowem przygotował mocny fundament pod badania nad wybranymi przejawami inkulturacji wiary w konkretnym środowisku.

Nasz Doktorant buduje świadomie na tym fundamencie badając inkulturację gruzińskich obrzędów przejścia w regionie Meschetii. Poznawszy fundament przygotowany przez Promotora nie dziwi wybór tematu inkulturacji. Zaś doświadczenie lat spędzonych na tym terenie jako misjonarz uzasadnia wybór tego konkretnego kontekstu. W tym miejscu trzeba zapytać: Dlaczego obrzędy przejścia i co to oznacza? Temat podjęty w dysertacji omawia wybrane momenty gruntownej przemiany życia człowieka, co znajduje odbicie w kulturze i rytuałach z nią związanych. Jak wyjaśnia Autor „*Takie momenty zostały nazwane w antropologii obrzędami, rytuałami przejścia*” (s. 11).

W świetle powyższego należy widzieć stosowność powstania dysertacji ks. Dariusza Komadowskiego, *Inkulturation gruzińskich obrzędów przejścia w regionie Meschetii. Studium misjologiczne*, i pogratulować promotorowi ukierunkowania doktoranta na wybór tematu, który doskonale wpisuje się w troskę Kościoła dotyczącą ewangelizacji narodów z włączeniem na drogę wiary wartości humanizujących człowieka, wypracowanych w dotychczasowym rozwoju własnej kultury.

Ocena doboru tematu i struktury rozprawy

Temat rozprawy *Inkulturation gruzińskich obrzędów przejścia w regionie Meschetii. Studium misjologiczne*, został oddany przez jej zintegrowaną treść. We Wstępie Autor określa cel, przedmiot i zakres badań. Zakres ten został określony przez dostępność źródeł, jak sam zaznacza: „Do omówienia wybrano tylko trzy najważniejsze obrzędy przejścia, a więc narodziny, małżeństwo i śmierć, gdyż pozwalały na to zebrane materiały źródłowe” (s. 15).

Kwestia wyboru i precyzacji tematu nie była jedynie decyzją subiektywną autora, lecz opartą na dotychczasowych badaniach dokonanych przez naukowców gruzińskich, co Autor tak uzasadnia: „Etnografowie gruzińscy zauważali, że wiele momentów dotyczących życia duchowego człowieka łączyło się z życiem Kościoła i jako takie były celebrowane w różnego rodzaju rytuałach. Następnie zostały one przez Kościół, w czasie swojego długiego istnienia umocnione, ukonstytuowane i dane do wierzenia” (s. 15). Słusznie więc ks. Komadowski sięga do bogatego materiału zgromadzonego przez gruzińskich etnografów, aby na jego bazie dokonać teologicznej oceny procesu inkulturacji treści wiary chrześcijańskiej. Antropologia stanowi tu niezbędny punkt wyjścia dla teologii.

Autor musiał się również zmierzyć z precyzacją podstawowych pojęć stosowanych w tego typu pracach badawczych. Z racji na specyfikę języka gruzińskiego - jak sam zauważa - „W procesie badania i opisywania obrzędów przejścia ważną kwestią było dokładne używanie terminów *obrzęd* i *rytuał*” (s. 15). Jak się z tego wywiązał, recenzentowi trudno jest ocenić, z racji na brak znajomości języka gruzińskiego. Wydaje się jednak, iż poradził sobie z tym na tyle doskonale, iż zauważył niekonsekwencje używania tych pojęć w polskim tłumaczeniu dzieła van Gennepa (A. van Gennep, *Obrzędy przejścia. Systematyczne studium ceremonii*, Warszawa 2006), będącego jednym z fundamentalnych w temacie inkulturacji: „Choć w słownikach hasła: *obrzęd*, *rytuał* i *obrzędy przejścia* są od siebie odróżniane, to także zamienne używanie tych terminów proponuje polskie tłumaczenie dzieła van Gennepa” (s. 15).

Doktorant właściwie określił i dobrał źródła swojej pracy. Przede wszystkim są to opracowania rękopisów znajdujących się w Achalcyńskim Muzeum. Do źródeł należą również rozmowy i wywiady z mieszkańcami Meschetii zarówno zawarte w niniejszych opracowaniach, jak i również te przeprowadzone przez Autora. Tabela informatorów, z którymi autor przeprowadził wywiad, została umieszczona na końcu pracy w aneksie. Do źródeł również zostały zaliczone wszystkie monografie mówiące wprost o historii i codzienności Meschetii oraz wszystkie opracowania ukazujące wysiłki miejscowego Kościoła

katolickiego w kontekście inkulturacji omawianych w pracy obrzędów przejścia. W kwestii bibliografii warto jeszcze podkreślić bardzo bogaty zestaw opracowań, w większości w języku gruzińskim, co podnosi walor oryginalności recenzowanej pracy. Zaś dla lepszego jej zrozumienia Autor dodał bardzo ciekawy i potrzebny „Słownik terminów obcych używanych w tekście i blisko związanych z tematem” (Aneks 2, s. 400-406).

Struktura rozprawy odpowiada w pełni założeniom poczynionym przy wyborze i precyzacji tematu dysertacji. Dogłębna analiza tekstów źródłowych pozwoliła doktorantowi podzielić pracę na cztery symetryczne rozdziały, każdy posiadający układ paragrafów zgodny z tematem podjętym w danym rozdziale, co odpowiada przyjętym założeniom metodologicznym. Pierwszy rozdział, *Historia i kultura Meschetii*, posiada charakter wprowadzający ukazując historię Gruzji, ze szczególnym wyodrębnieniem regionu Meschetii. Na tle specyfiki kulturowej tego regionu została ukazana obecność Kościoła katolickiego na tym terenie, poprzedzona krótkim zarysem historii chrześcijaństwa w Gruzji. Kolejne trzy rozdziały odpowiadają trzem zasadniczym obrzędom przejścia: narodzin, małżeństwa i pogrzebu. Uzasadniona jest objętość trzeciego rozdziału, rozbudowanego w porównaniu do drugiego i czwartego, z racji na obrzędowe bogactwo procesu rozpoczęcia nowego życia, momentu tworzenia rodziny. Układ paragrafów odpowiada chronologicznemu następstwu występujących w danym obrzędzie jego elementów składowych. Każdy z tych rozdziałów zakończony jest podsumowaniem dotyczącym specyfiki inkulturacji w obszarze tych obrzędów.

Podsumowując, z punktu widzenia tematyki i struktury, rozprawa ukazuje trafność wyboru tematu. Odpowiednio zastosowana metoda pozwoliła wydobyć specyfikę badanych źródeł i zestawić całość materiału w integralny obraz inkulturacji zachodzącej w trzech wybranych obszarach obrzędów przejścia. Struktura pracy jest właściwa, treść rozłożona proporcjonalnie, układ tematów w poszczególnych rozdziałach prawidłowy, zgodny z logiką następstwa. Każdy rozdział posiada odpowiedni wstęp, a podsumowaniem jest wydobycie bogactwa i braków inkulturacji w obszarze danego obrzędu przejścia. Taka struktura pracy nie tylko ułatwiają lekturę tekstu, ale również pozwala medytować poszczególne jego aspekty w szerokiej perspektywie całości.

Ocena strony formalnej i merytorycznej

Recenzowana praca została napisana poprawnie pod względem założonych celów i dostępności źródeł. Analiza źródeł wydaje się być rzetelna. Doktorant stara się przedstawić efekty swojej pracy językiem naukowym, właściwym od strony teologicznej. Problemem, który Doktorant rozwiązał pozytywnie, był sposób zapisywania nazw gruzińskich i rosyjskich. Ks. Komadowski przyjął zasadę posługiwania się w zapisach bibliograficznych zapisem oryginalnego języka źródeł, z zachowaniem oryginalnej pisowni. Dla rozeznania i dobrej lektury dla polskiego czytelnika dodał nazwiska autorów tych publikacji pisane literami łacińskimi. Podobnie w przypadku koniecznych terminów obcojęzycznych podano ich brzmienie w języku oryginalnym, a następnie ich transkrypcję alfabetem łacińskim.

Całościowo jest to język poprawny stylistycznie i komunikatywny. Zasadniczo Doktorant zachowuje ciągłość logiczną przedstawianej myśli. Prawidłowo stosuje akapity, gdzie każdy nowy ukazuje kolejny szczegółowy aspekt danej kwestii.

Spis treści został sporządzony według naprzemiennego stosowania cyfr i liter, co trochę zaciemnia klarowność widzenia całości i orientację w logicznym następstwie kolejnych rozdziałów i paragrafów przy ich lekturze. Być może wynika to z wielości poszczególnych elementów, ujętych w prezentowaniu poszczególnych kwestii.

Przypisy sporządzone są z metodologiczną poprawnością i zastosowaniem numeracji ciągłej dla całej pracy. Najczęściej stosowane są w celu bibliograficznym, odsyłając do cytowanych publikacji. Ale bywają również takie, które pełnią rolę uzupełnienia toku zasadniczego wywodu w korpusie pracy o elementy dopełniające. Autor potrafi w nich np. poddać krytycznej ocenie reakcję Kościoła Prawosławnego w Gruzji na wizytę papieża Franciszka (przyp. 112, s. 65) czy podjąć polemikę z tezami historyków (przyp. 134, s. 69). Zapis bibliograficzny w przypisach wydaje się być poprawny, choć trudno o całościową ocenę z racji na używanie przez Autora zapisu w języku oryginalnym badanych źródeł. W samych przypisach widać dużą staranność, choć czasami zdarzy się drobny błąd (np. przypis 618 [s. 300] gdzie niepotrzebnie dodane w nawiasie 'przypis autora', co może wskazywać na niezrozumienie funkcji przypisów). Klarowność przypisów widać również i po tym, iż Doktorant zasadniczo konsekwentnie pokazuje, który cytat jest bezpośredni, a który pośredni.

W samym korpusie pracy zdarzają się drobne błędy, które należałoby poprawić (np. „Powierzchnia wynosi obecnie 6,4 km². [zapewne tys. km²] (s. 59); „Gruziński kościół [małą literą]” (s. 76); „do innych wyznań (m.in. katolickie – dop. autora)” (s. 78) – tekst nie jest ujęty w cudzysłów, stąd dopowiedzenie autora wydaje się zbędne; „Na podstawie padań możemy stwierdzić” (s. 80) – zapewne chodzi o badania. Dokładniejsza korekta wymagana jest zwłaszcza w przypadku publikacji tej dysertacji.

Bibliografia źródłowa wydaje się być kompletna i prawidłowa, a jej dobór jest konsekwencją przyjętej metody badawczej, zawartej w tytule rozprawy. Autor podzielił ją na „Nauczanie Kościoła; źródła; opracowania i literaturę pomocniczą”. Jeśli zaś chodzi o pierwszy punkt bibliografii (*Nauczanie Kościoła*), to jego zapis nie został oparty zgodnie z kryterium wagi doktrynalnej dokumentów, a dopiero potem uwzględnienie chronologii ich powstania, co przy pracach z teologii nie jest bez znaczenia. W tej części zabrakło jednak innych, ważnych z racji na podjęty temat, dokumentów (np. Sobór Watykański II, Konstytucja *Gaudium et spes*; Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris Missio*, adhortacja apostolska *Catechesi tradendae*, czy dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej *Wiara i Inkulturacja*). Bardzo bogata jest część Opracowania, gdzie Doktorant zawarł wiele publikacji dotyczących podjętego w dysertacji tematu. Warto podkreślić, iż większość z nich jest napisana w języku gruzińskim. Publikacje w działach: Opracowania i Literatura Przedmiotu zostały uporządkowane prawidłowo, w układzie alfabetycznym.

Przejdźmy do merytorycznej analizy recenzowanej dysertacji. Niewątpliwie Doktorant zmierzył się z trudem wstępnej analizy wszystkich tekstów źródłowych, wśród nich przeprowadzone osobiście wywiady z informatorami (ich spis na końcu pracy). Wymagało to niewątpliwie znajomości języka, miejscowej kultury z obecnością w niej treści religijnych oraz dobrej wiedzy teologicznej. Analiza tej pracy potwierdza, iż wszystkie te umiejętności ks. Komadowski nie tylko posiadał w stopniu umożliwiającym podjęcie obranego tematu dysertacji, ale też poprawnie wykorzystał. Uporządkowanie tych wszystkich elementów pozwoliło Autorowi podzielić pracę na cztery logicznie wynikające części. Potwierdza to szczegółowa analiza poszczególnych rozdziałów niniejszej dysertacji. Podejmują one cztery najważniejsze wymiary tematu, wynikające z jego konkretnego sformułowania. Pierwszym, wprowadzającym i fundamentalnym, było ukazanie historii i kultury regionu Meschetii. Trzy kolejne dotyczą zasadniczych wymiarów obrzędów przejścia: narodzin, małżeństwa, śmierci.

Rozdział pierwszy, *Historia i kultura Meschetii*, kładzie przede wszystkim konieczny fundament pod kwestie, które będą analizowane w kolejnych rozdziałach. Zapoznajemy się z podstawowymi wiadomościami o historii Gruzji, od początków cywilizacji, a nawet czasów prehistorycznych aż po współczesność. Autor prowadzi nas w najważniejszych zarysach przez poszczególne epoki, dając nam poznać w ten sposób bogate i długie dzieje rozwoju cywilizacji na terenach Gruzji. Na tym tle widzimy specyfikę regionu Meschetii, położonego na obrzeżach Gruzji, co skutkowało spotkaniem różnych, ścierających się tradycji i wydarzeń historycznych, mających wpływ na kształt tożsamości kulturowej tego regionu. Autor ukazuje wreszcie historię obecności Kościoła katolickiego na tych terenach, od IV wieku, kiedy Gruzja przyjęła chrześcijaństwo. To pasmo nieustannych wojen obronnych przed najeźdźcami narzucającymi siłą swoje religie, walki o zachowanie wiary i niezależności religijnej. Opis rzetelny, mocno oparty na zróżnicowanych źródłach. „*Wiara była dla narodu gruzińskiego czynnikiem jednoczącym i określającym tożsamość narodową oraz miała zawsze swoje miejsce w świadomości i kulturze narodu*” (s.76). Otrzymujemy też zarys historii i terażniejszości mniejszościowego Kościoła katolickiego w Gruzji. Konkluzja jego obecnej sytuacji jest gorzka: „*Obecnie nie sposób ukazać całego bogactwa miejscowego Kościoła w Gruzji, a jednocześnie trudnej sytuacji w jakiej się znajduje tak od strony zmniejszającej się ciągle liczby wiernych, nadal obecnych prześladowań ze strony Kościoła prawosławnego oraz codziennych bytowych problemów wiernych. Nie mniej jednak żywa tkanka Kościoła katolickiego wciąż trwa i podąża wiernie za swoim Zbawicielem*” (s. 92).

Rozdział drugi, *Obrzędy narodzin*, jest już konkretnym wejściem w specyfikę i bogactwo obrzędów narodzinowych. Autor ukazał w nim najpierw czas jaki upływał od ślubu do narodzin z wszystkimi jego tradycjami, ale również z trudnościami i problemami. Szczególnie trudna była sytuacja kobiety, która po ślubie zamieszkiwała w domu męża, gdzie musiała przestrzegać tzw. instytucji ‘unikania’. Pokazuje bardzo silne relacje wewnątrzrodzinne. Sytuacja zmieniała się po urodzeniu dziecka. Ciekawa była tradycja urodzin pierwszego dziecka w swoim domu rodzinnym, a pierwotne przynależało do rodziny matki. Bardzo trudny był los kobiety, która nie mogła zająć w ciąży. Ponadto modlitwa do Matki Bożej w Wardzii przeplatała się z różnymi zabobonnymi zwyczajami. Różne rytuały były związane z samymi narodzinami dziecka. Były to formy ludowej magii i wypowiedianych

zaklęć. „Większość zaczyna się zwrotem do chrześcijańskiej Trójcy. Z chrześcijańskich powiązań mamy tu jeszcze wspomnienie Matki Bożej z jednoczesnym podkreśleniem, że ona sama dyktuje modlitwę” (s. 106). Medycyna naturalna przeplatana była zaklęciami i modlitwą. Pozostawanie przez matkę w domu przez czterdzieści dni po porodzie wydaje się być podobne do prawa w Starym Testamencie. Po tym czasie zapraszano do domu księdza, który dokonywał rytuału oczyszczenia. Wiele zwyczajów związanych jest z chorobami i problemami dotyczącymi narodzin. Często upatrywano w tym ataki złych duchów, ich wypędzaniem trudniły się szeptuchy, a jednocześnie odmawiano modlitwy. Za największe lekarstwo uznawano chrzest, dlatego chrzczono bardzo szybko. Wszystkie wspomniane kwestie Doktorant analizuje pod kątem inkulturacji. Stawia konkretny postulat: „Jeśli chodzi o próbę inkulturacji tego sakramentu wydaje się jak najbardziej konieczne przede wszystkim przygotowanie odnowionego rytuału chrztu z pogłębionym komentarzem” (s. 128). Ukazuje obecne wysiłki Kościoła w wyjaśnieniu jedności chrztu i tożsamości chrześcijanina.

Trzeci rozdział, *Obrzędy małżeńskie*, to próba spojrzenia na najważniejsze obrzędy związane z małżeństwem i rodziną. Ten najbardziej obszerny rozdział ukazuje jak bardzo bogaty obrzędowo był moment rozpoczęcia nowego życia poprzez tworzenie rodziny. Zwraca uwagę na istnienie, szczególnie w rejonie Meschetii, dwóch bardzo ważnych płaszczyzn, które warunkowały ważność i godziwość zawieranego małżeństwa. Pierwszą były zakazy, a drugą konieczne do spełnienia warunki. Każda z tych płaszczyzn miała swoją specyfikę i ważność w zaistnieniu małżeństwa. Autor omawia je szczegółowo, uwydatniając charakterystyczne cechy tej kultury, które uwidoczniły się w tak wielkiej liczbie różnych obrzędów i zwyczajów. Najpierw omawia po kolei szczegółowo wszystkie obrzędy związane z długim procesem przygotowawczym do ślubu. Następnie zapoznaje nas z bardzo bogatą obrzędowością ślubu i wesela w Meschetii, składającą się z przygotowań, wesela w domu panny młodej, ślubu oraz wesela w domu pana młodego. Doktorant zauważa, że mimo iż trudno dziś uchwycić perspektywę inkulturacyjną w tym obszarze, to jednak jest jego zdaniem kilka aspektów sakramentu małżeństwa żywotnych dla współczesnych mieszkańców Meschetii. Zalicza do nich: przygotowanie do sakramentu małżeństwa, kwestię pokrewieństwa, problem małżeństw mieszanych (to szczególnie duży problem dla młodych katolików, gdyż Kościół prawosławny żąda od nich przechrzczenia), oraz liturgię sakramentu małżeństwa. Ks. Komadowski wydobywa wartości pozytywne, ale też zwraca uwagę na to, co pod wpływem cywilizacji zachodniej zmieniło się na gorsze. Postuluje większe zaangażowanie uformowanych świeckich, aby wspierali proces przygotowania do małżeństwa i duszpasterstwo rodzin. Wskazuje, iż sporo jest do zrobienia w kwestii obrony życia i stawia konkretne wnioski-postulaty zmian.

Ostatni, czwarty rozdział, *Obrzędy pogrzebowe*, analizuje i opisuje obrzędy pogrzebowe. Rozpoczyna się on tak, jak ukazują to badane źródła: opisem starości, choroby oraz zmagania człowieka przed śmiercią. Doktorant podkreśla, iż śmierci, która zawsze porusza i jest przytłaczająca dla jego bliskich, towarzyszą koniecznie rytuały, które pomagają się z nią zmierzyć, a więc szereg tradycji zachowanych w społeczności, oplakiwanie i żałoba. Zwraca uwagę, iż śmierć była zawsze odbierana w Gruzji jako zawalenie się nieba, jako coś, co można porównać z niezrozumiałym zachowaniem przyrody, jakimś kataklizmem. Dlatego

bólowi, który towarzyszył śmierci bliskiego człowieka towarzyszyły zawsze ściśle określone, ustalone przez wspólnotę normy, których należało przestrzegać przede wszystkim ze względu na wielki szacunek do zmarłego, miłość i odczucie umiaru w okazywaniu współczucia. W toku historii ukształtowało się wiele tradycji związanych z żałobą i pochówkiem. Były one na tyle silne, że w toku przemian trafiały potem do tradycji chrześcijańskich, które wypracowywał Kościół, aby swoim działaniem objąć całość życia mieszkańców Gruzji. Przełożyło się to na włączenie ich w różne rytuały sprawowane przez Kościół, które potem zostały mocno osadzone w tradycji kościelnej, prawie i praktyce życia. Opisując je wszystkie Doktorant stawia pytanie o to, czy możemy i powinniśmy, jako Kościół katolicki zinkulturować ten obszar funkcjonowania człowieka. Analizując dostępne materiały etnograficzne, literaturę, praktykę duszpasterską, działania Komisji Liturgicznej Administratury Apostolskiej Zakaukasia oraz świadectwa mieszkańców przedstawia propozycję kilku kierunków działania. Pierwszym jest uporządkowanie i wydanie „Obrzędów pogrzebowych”, zwłaszcza że istnieją ‘częściowe’ rytuały. Kolejnym ważnym postulatem jest konieczność tekstów liturgicznych, których kapłan mógłby użyć na czterdziesty dzień i na rok po śmierci. Jak wynika z prac Komisji Liturgicznej i praktyki duszpasterskiej warto odnieść się do kilku jeszcze kwestii, które powinny znaleźć swoje miejsce w liturgii i pobożności obrzędów pogrzebowych. Jego zdaniem należy rozwinąć i ukazywać chrześcijańską wizję Królestwa Bożego i tego, co nas czeka po śmierci.

PYTANIA: Wnikliwa analiza dysertacji ks. Dariusza Komadowskiego nie wykazała większych w niej braków. Tym nie mniej, dla poszerzenia niektórych jej punktów, poddaję do dyskusji następujące kwestie:

- 1) Relacja inkulturacja – *sensus fidei*. Mówiąc o nieomyślności Kościoła jako całości, nie wystarczy skoncentrować się wyłącznie na przekazie biblijnym, tradycji, nauczaniu Kościoła i teologii. Stoi ona nadto u podstaw zmysłu wiary wiernych. Jak *sensus fidei* wpływa na właściwy proces inkulturacji?
- 2) Integralna wizja człowieka. Jak te obrzędy przejścia przyczyniają się do zachowania integralnej wizji człowieka i jakie niebezpieczeństwa niosą ideologiczne prądy cywilizacji zachodniej („inkulturacja przez ideologie”)?
- 3) Relacja Kościół katolicki w Gruzji – Gruziński Kościół Prawosławny. W czym obrzędy przejścia i ich inkulturacja mogą być miejscem spotkania, a gdzie tkwi niebezpieczeństwo dla zachowania wiary katolickiej?

Podsumowując, z punktu widzenia tematyki i struktury, rozprawa ukazuje trafność wyboru tematu. Odpowiednio zastosowana metoda historycznej i funkcjonalnej analizy i krytyki piśmiennictwa oraz tematycznej syntezy pozwoliła wydobyć specyfikę badanych źródeł i zestawić całość materiału w kompletny obraz obrzędów przejścia regionu Meschetti i

próby ich inkulturacji. Struktura pracy jest właściwa, treść rozłożona proporcjonalnie, układ tematów w poszczególnych rozdziałach prawidłowy, zgodny z tematyką wydobytą z analizy źródeł i z logiką następstwa. Każdy rozdział posiada odpowiedni wstęp, a podsumowaniem są twórcze uwagi i propozycje dotyczące inkulturacji danych obszarów gruzińskich obrzędów przejścia.

Ocena końcowa

W swojej całości dysertacja ks. mgr. Dariusza Komadowskiego, *Inkulturacja gruzińskich obrzędów przejścia w regionie Meschetii. Studium misjologiczne*, jest pracą oryginalną i twórczą.

Autor, posiadając znajomość języka gruzińskiego, dotarł do najważniejszych źródeł i dokonał ich wnikliwej analizy posługując się obraną przez siebie metodą naukową. Potrafił nie tylko dokonać zestawienia poszczególnych elementów obrzędów przejścia w ich logicznym następstwie, ale również ukazał ich bogactwo antropologiczne i kulturowe. W ten sposób wskazał na rolę kultury jako konkretnego środowiska, w którym odbywa się przedziwne i tajemnicze spotkanie człowieka z Bogiem. Swoim studium potwierdził, iż w procesie ewangelizacji niezbędny jest dialog wiary z konkretną kulturą. Otrzymaliśmy rozprawę doktorską, która w swojej strukturze jest jasna i logiczna, a jednocześnie twórcza: nie tylko przez wnikliwą analizę źródeł, ale również przez właściwą ocenę, często z konkretnymi propozycjami, inkulturacji poszczególnych elementów gruzińskich obrzędów przejścia w regionie Meschetii. Z całą pewnością korzystne dla polskiego czytelnika byłoby wydanie tej dysertacji drukiem.

Podsumowując trzeba stwierdzić, iż formalne i materialne walory pracy ks. Dariusza Komadowskiego, *Inkulturacja gruzińskich obrzędów przejścia w regionie Meschetii. Studium misjologiczne*, w pełni dają podstawę do dopuszczenia Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lublin, 16.06.2023 r.

